

САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНЫЯ ПРАБЛЕМЫ ЎДАСКАНАЛЕННЯ ЗЯМЕЛЬНЫХ АДНОСІН У РАСІІ

Зямельныя адносіны, можна сказаць, самы складаны від вытворчых адносін, ад іх стану ў многім залежыць сацыяльна-эканамічнае становішча ў дзяржаве. Таму зямельныя рэформы ажыццяўляюцца з пачуццём велізарнай адказнасці.

Агульнапрызнана, што неабходнасцю ўдасканалення зямельных адносін з'яўляецца развіццё самастойнасці сельскага чалавека шляхам перадачы права ўласнасці на зямлю тым, хто яе апрацоўвае. Так было пры адмене прыгоннага права і далейшых рэформах, такія ж задачы перад зямельнай рэформай ставяцца і ў цяперашні час. Поспех зямельнай рэформы галоўным чынам залежыць ад сацыяльна-эканамічных умоў, у якіх яна праводзіцца.

Так, у перыяд сталыпінскай рэформы дзяржава аказвала сялу істотную фінансавую і матэрыяльную падтрымку. У перыяд новай эканамічнай палітыкі значную выгаду селянін атрымліваў ад свабоднага рынку. У гэтыя перыяды зямельная рэформа праходзіла даволі паспяхова.

А вось у перыяд першага трыццацігоддзя суцэльнай калектывізацыі, калі вытворчыя сілы вёскі былі проста разбураны, а прадукцыя з калгасаў за бясцэнна забіралася ў карысць індустрыялізацыі краіны, зямельная рэформа спынілася, у краіне пачаўся голад. Прынцыпова новыя сацыяльна-эканамічныя ўмовы для развіцця зямельных адносін склаліся пасля ліквідацыі МТС і адмены абавязковых паставак.

За наступныя трыццаць гадоў даволі паспяхова развіваўся вытворчы патэнцыял калгасаў і саўгасаў, вялікія інвестыцыі былі ўкладзены ў карэннае паляпшэнне зямлі, шмат у якіх гаспадарках пабудаваны сучасныя жывёлагадоўчыя фермы, сховішчы, комплексы механізацыі, падсобныя прамысловыя прадпрыемствы. Сфарміраваліся буйныя цэнтральныя пасёлкі, якія маюць сацыяльныя аб'екты першай неабходнасці. Вынікі развіцця сельскай гаспадаркі за гэты перыяд былі даволі пераканаўчымі. Расія па вытворчасці асноўных прадуктаў харчавання на душу насельніцтва выйшла на ўзровень развіцця краін свету.

На жаль, амаль нічога станоўчага ў аднас сацыяльна-эканамічных умоў зямельнай рэформы цяперашняга часу сказаць нельга. Негатыўныя вынікі крызісных працэсаў, ахапіўшых краіну, пераносяцца ў асноўным на сельскага чалавека. За апошнія тры гады ў шэсць разоў скараціліся капітальныя інвестыцыі, у тры разы—пастаўкі матэрыяльна-тэхнічных рэсурсаў, свабодныя цэны на прамысловыя тавары для сяла ў два разы апырэджаюць рост закупачных цэн, гаспадаркі не ў стане весці нават простага ўзнаўлення. У выніку сельскія таваравытворцы аказаліся ў безнадзейнай крэдытнай яме, аплата працы ў два разы ніжэй пражытачнага мінімуму, узмацнілася дэпапуляцыя сельскага насельніцтва.

Для пераадолення крызіснай сітуацыі і стварэння нармальных сацыяльна-эканамічных умоў развіцця зямельных адносін, на наш погляд, дзяржава павінна ажыццявіць наступныя меры:

усталяваць рэгулюемыя дзяржавай пастаянна індэксуемыя закупачныя і спажывецкія цэны на асноўныя харчовыя тавары;

увесці парадак авансавання сельскіх таваравытворцаў пад кантракты на закупку прадукцыі ўзамен крэдытаў на сезонны недахоп сродкаў; захаваць існуючую сістэму бюджэтнага фінансавання, прадугледзеўшы пастаянную індэксацыю з улікам інфляцый цэн;

перайсці да адзінага зямельнага падатку для сельскіх таваравытворцаў з адменай усіх іншых падаткаў;

выканаць комплекс мерапрыемстваў па сацыяльным развіцці расійскай вёскі, намечаны Другім з'ездам народных дэпутатаў;

ажыццявіць больш жорсткія эканамічныя меры па абмежаванні імпарту тых харчовых тавараў, якіх дастаткова вырабляецца ў Расіі.

Адначасова павінны ўлічыць, што сёння нармальна жывуць тыя сельскагаспадарчыя прадпрыемствы, якія своечасова перабудаваліся пад рыначныя адносіны. У гэтых мэтах рэкамендуем ажыццявіць наступныя меры:

актывізаваць развіццё падсобных прадпрыемстваў па перапрацоўцы сельскагаспадарчай прадукцыі, а таксама промыслаў;

пашырыць перапрацоўку сельскагаспадарчай прадукцыі на аснове давальчаскай сыравіны на дзяржаўных і кааператыўных прадпрыемствах;

больш актыўна ствараць спецыялізаваныя кааператывы вертыкальнага тыпу па забеспячэнні поўнага цыкла «поле—магазін»;

уступаць у акцыянеры ў прыватызаваныя прадпрыемствы першай і трэцяй сферы АПК з атрыманнем кантрольнага пакета акцый;

больш смела ўключацца ў дзейнасць гарадскіх камерцыйных структур з мэтай прыцягнення іх капіталу на мадэрнізацыю сельскагаспадарчай вытворчасці і перапрацоўкі;

палепшыць эканамічныя адносіны з асабістай падсобнай гаспадаркай для павелічэння таварных рэсурсаў.

Прапанаваны эканамічны механізм дзяржавы і прадпрыемства забяспечыў бы аплату працы ў сельскай гаспадарцы на ўзроўні аплаты рабочых прамысловасці і павялічыў прыбытак сельскагаспадарчых прадпрыемстваў прыкладна ў 5 разоў.

І ўсё ж у гэтых цяжкіх для краіны ўмовах усе галіны народнай гаспадаркі ажыццяўляюць эканамічную рэформу. Не выключэнне і сельская гаспадарка, якая рашылася на буйнамаштабнае пераўтварэнне зямельных адносін.

Такім чынам, новы гістарычны этап зямельнай рэформы праз 60 гадоў у Расіі пачаўся. І не толькі ў Расіі, зямельныя рэформы ажыццяўляюць краіны былога СССР, а таксама Усходняй Еўропы. За тры гады мы выпрабавалі два варыянты ўдасканалення зямельных адносін.

Першы, калі цэнтралізавана пачалі забіраць да 10% калгасных і саўгасных зямель для надзялення імі фермерскіх гаспадарак без пэўнага іх абмежавання ў памерах. Гэты варыянт сустрэў немалыя цяжкасці. Радавы вясковец зямлю пакуль не браў. Рэформа па гэтым шляху далей не пайшла.

Тады быў прапанаваны іншы падыход да пераразмеркавання зямлі, згодна з якім вызначаецца сярэдняраённая норма бясплатнай перадачы зямлі ва ўласнасць усім працаўнікам сельскай гаспадаркі, сельскім пенсіянерам і работнікам сельскай сацыяльнай сферы. Плошчы, якія перавышаюць сярэдняраённую норму, забіраюцца ў раённы фонд пераразмеркавання зямель. Пры гэтым варыянце зямельная рэформа стала сацыяльна больш справядлівай, яна не абмяжоўваецца толькі адной якой-небудзь групай насельніцтва, а стала ўсеагульнай. Аднак гэты этап рэформы мае таксама і свае надыходы.

Па-першае, каля 40% плошчы зямлі становіцца ўласнасцю пенсіянераў і работнікаў сацыяльнай сферы сяла, якія не ўстане яе апрацоўваць. Гэтым адразу мы парадзілі вялікую колькасць будучых арэндацеляў або прадаўцоў зямлі. Па-другое, сярэдняраённая норма з-за малазямелля стала перашкодай для стварэння прагрэсіўных па памерах сялянскіх гаспадарак. Па-трэцяе, за бортам застаюцца будучыя маладыя сем'і — рашаючая рабочая сіла на сяле, бо ўся зямля ўжо практычна размеркавана.

Па стане на пачатак 1994 г. амаль усе калгасы і саўгасы Расіі перарэгістраваліся і выказалі свае адносіны да змен формаў гаспадарання. Прыкладна 35% сельскагаспадарчых угоддзяў застаецца ў калгасах і саўгасах, захаваўшы існуючы статус, 49% зямлі адносіцца да новых формаў калектыўнага гаспадарання, на 11% сельскагаспадарчых

угоддзяў вядзецца індывідуальнае гаспадаранне. Аднак на практыцы структура землекарыстання некалькі іншая.

Так, калі ўлічваць пашы і сенажаці, якія выдзелены грамадскай гаспадаркай для ўласнай жывёлы насельніцтва, а таксама кармы і збожжа, атрыманае ад грамадскай гаспадаркі, то атрымліваецца, што індывідуальны сектар вырабляе прадукцыю на плошчы прыкладна 26% сельскагаспадарчых угоддзяў. І гэта лагічна, таму што насельніцтва ў мінулым годзе вырабіла прыкладна 38% валавой прадукцыі сельскай гаспадаркі. Для параўнання нагадаем, што ў 1990 г. у індывідуальным сектары было выраблена 24% валавой прадукцыі.

Такім чынам, першы вынік новых зямельных адносін — гэта істотныя зрухі ў накірунку да індывідуальных формаў гаспадарання. Для замацавання гэтай тэндэнцыі мэтазгодна даць прастору развіццю падсобнай гаспадаркі як асноўнага рычага, які стабілізуе жыццё на сяле. У гэтых мэтах прапануем прыняць наступныя меры:

асабістую ўласнасць аднесці да самастойнай катэгорыі ўласнасці; не абмяжоўваць прысядзібны ўчастак і на яго распаўсюджваць льготы, прадстаўляемыя фермерскім гаспадаркам;

землі асабістай падсобнай гаспадаркі з распараджэння мясцовых улад перадаць у распараджэнне сельскагаспадарчых прадпрыемстваў; прыступіць да стварэння кааператыўных фарміраванняў па збыце прадукцыі і матэрыяльным забеспячэнні АПП.

За апошнія гады індывідуальны сектар папоўніўся новай формай гаспадарання — сялянскай (фермерскай) гаспадаркай. На сённяшні дзень у Расіі налічваецца 270 тыс. сялянскіх гаспадарак. У перспектыве тэмпы росту колькасці самастойных сялянскіх гаспадарак наўрад ці павялічацца, таму што матэрыяльная і фінансавая падтрымка фермерскіх гаспадарак зусім невялікая.

Адначасова акрамя фінансавых праблем на шляху станаўлення фермерскіх гаспадарак пастаянна ўзнікаюць і арганізацыйныя цяжкасці. Напрыклад, калгас усю зямлю і маёмасць размеркаваў самастойным сялянскім гаспадаркам. Адзін селянін атрымаў трактар, другі — сеялку, трэці — культыватар, чацвёрты — аўтамашыну. Разбурылі тэхналагічны працэс. Меркавалі, што фермеры паміж сабой будуць кааперавацца, але на практыцы гэта не адбываецца.

Другі тыповы прыклад. Калгас рэфармаваўся пад сялянскія гаспадаркі. Усю грамадскую жывёлу, як і маёмасць, размеркавалі па сем'ях, а сяляне амаль усё пагалоўе здалі на мясакамбінат.

Гэтыя праблемы асабліва балюча перажылі Прыбалтыйскія краіны і краіны Усходняй Еўропы і прыйшлі да высновы пра неабходнасць стварэння кааператыўных фарміраванняў сумеснага выкарыстання сельскагаспадарчай тэхнікі жывёлагадоўчых фермаў. Не павінна стаць выключэннем і Расія.

Вопыт трох гадоў зямельнай рэформы дае магчымасць зрабіць таксама выснову адносна калектыўных метадаў гаспадарання. Улічваючы назапашаны ў грамадскай гаспадарцы вытворчы патэнцыял, а таксама тое, што сельскі чалавек на 2—3 пакаленні адаптаваўся да калектыўнай арганізацыі працы, бурыць усё раней створанае — значыць наносіць шкоду вытворчасці і сацыяльным умовам сяла. Мы павінны пагадзіцца з палажэннем, што калектыўныя гаспадаркі і надалей будуць даваць асноўную долю таварнай прадукцыі, і надалей застануцца цэнтрамі сацыяльнага жыцця і навукова-тэхнічнага прагрэсу на сяле.

Таму ставіцца задача ўзмацніць навуковае забеспячэнне калектыўных формаў гаспадарання, садзейнічаць больш эфектыўнай іх адаптацыі да ўмоў свабоднага рынку. У гэтых мэтах неабходна:

даць прастору развіццю ўсеагчымых формаў калектыўнага гаспадарання;

асабліваю ўвагу надаць малым унутрыгаспадарчым калектывам, якія працуюць на аснове падрадных, арэндных, кааператыўных адносін,

а таксама малым унутрыгаспадарчым прадпрыемствам і таварыствам; правесці аналіз эканамічнай эфектыўнасці гаспадарак-гігантаў, тэрыторыі якіх і пасёлкі асобных падраздзяленняў аддалены на вялікія адлегласці. Пры неабходнасці рэкамендаваць іх разубуйніць.

Прыведзенае параўнанне структурных змен яшчэ раз даказала, што сацыяльна-эканамічныя праблемы ўдасканалення зямельных адносін у Расіі вельмі глыбокія і патрабуюць эвалюцыйнага вырашэння.

Такім чынам, пачаткам трэцяга этапу неабходна лічыць указ Прэзідэнта краіны «Аб рэгуляванні зямельных адносін і развіцці аграрнай рэформы ў Расіі», прыняты ў кастрычніку 1993 г., які ўнёс шэраг істотна новых палажэнняў. Адным з галоўных новаўвядзенняў з'яўляецца поўная легалізацыя рынку зямлі.

Улічваючы аб'ёмнасць праблемы, звернем увагу толькі на некалькі акрэсленых пытанняў і задач навукі Расіі ў гэтай справе.

Першая праблема: каму даверыць зямлю?

Прынятыя ўрадам дакументы пацвярджаюць, што права на куплю зямлі ў першую чаргу прадстаўляецца сельскім жыхарам. Адначасова таксама права атрымалі і іншыя грамадзяне. Значыць, трэба чакаць атакі гарадскіх жыхароў, асабліва камерцыйных структур, на прыгарадных землях.

Адзін з варыянтаў вырашэння праблемы можа быць такім. У тым выпадку, калі член калгаса або іншага прадпрыемства прадае сваю зямельную долю, ён выходзіць з калектыву, а асоба, купіўшая гэты ўчастак, становіцца новым членам калектыву. Арыгінальна. Прадаеш сваю долю, падумай — давядзецца з калектывам растацца. Купляеш — вымушаны пераехаць жыць на сяло. Націск гараджан часткова можна стрымаць платным землекарыстаннем, у выглядзе трывалага зямельнага падатку.

Другой праблемай зямельнага рынку з'яўляецца абмежаванне максімальнага памеру зямлі ва ўласнасці адной сям'і. У мэтах больш абгрунтаванага вырашэння гэтай праблемы аграрная навука мае намер распрацаваць прапановы па аптымальных памерах сялянскай гаспадаркі ў залежнасці ад якасці зямлі, спецыялізацыі, прыродна-эканамічных умоў і іншых вызначальных фактараў. За аснову мэтазгодна прыняць працоўны абмежавальнік, г. зн. працоўную магчымасць адной сям'і. Велічыня сялянскай гаспадаркі стане зыходнай пры вызначэнні максімальных памераў зямлі аднаго ўласніка.

Трэцяя праблема рынку — гэта цана зямлі. Распаўсюджваюцца тры яе віды: нарматыўная, дагаворная і рыначная. Зыходнай з'яўляецца нарматыўная цана зямлі. Задача навукі — выдаць больш абгрунтаваную метадыку банітэтай і эканамічнай ацэнкі зямлі для таго, каб маглі не праз зямельны падатак, як гэта намечана ў прымаемых дакументах, а напрамую яе трансфармаваць у нарматыўную цану. Зразумела, задача не з простых, таму што давядзецца ўвесці мноства новых, зараз ужо рыначных папярэдачых каэфіцыентаў, такіх, як: палажэнне ўчастка ў адносінах да горада, рынкаў збыту і забеспячэння, да дарожнай сеткі; адлегласць ад сельскага пасёлка; папраўкі на зямлі, размешчаныя ў рэкрэацыйных зонах.

Каб пазбегнуць падману і спекуляцыі, кожны ўласнік павінен ведаць нарматыўную цану свайго ўчастка. У раёнах намячаецца стварыць кваліфікаваныя ацэначныя камісіі, якія акрэслілі б нарматыўную ацэнку зямлі кожнага ўласніка, уладальніка або карыстацеля.

Падсумоўваючы сказанае, неабходна назваць магчымыя станоўчыя вынікі рынку зямлі. Першае: продаж зямлі дапаможа сялу зарабіць рэальныя даходы і пусціць іх на пашыранае ўзнаўленне. Пакуль гэтыя даходы атрымліваюць дзяржава або ценявая эканоміка. Другое: маючы права на ўсе віды распараджэння зямлёй, чалавек атрымае большую ўпэўненасць у сваім будучым, у перспектыве сваіх дзяцей. Трэцяе: унутрыгаспадарчыя абароты зямельных доляў даюць магчымасць павялічваць паме-

ры сялянскіх і асабістых падсобных гаспадарак да іх прагрэсіўных параметраў.

З негатыўных вынікаў можна прагназаваць наступныя. Першае: з-за нізкіх закупачных цен сяло на рынку зямлі стала неканкурэнтаздольным з горадам. Гэта можа парадзіць тэндэнцыю вываду зямель з сельскагаспадарчага абароту. Другое: з-за нізкай даходнасці сельскія жыхары, пенсіянеры свае зямельныя долі прапануюць на продаж. Рынак захлынецца, а зямля застанеца ў карыстанні грамадскай гаспадаркі толькі часова. У выніку дзейнае сельскае насельніцтва да яе будзе ставіцца як да «чужой».

Улічваючы вышэй выкладзенае, можна зрабіць выснову, што купля—продаж зямлі для Расіі — справа новая і наўрад ці будзе пазітыўна ўспрынята сялом. На наш погляд, найбольшае распаўсюджанне ў Расіі павінна атрымаць арэнда зямлі, якая ва ўмовах заходніх краін стала асноўнай формай рэалізацыі зямельных адносін. Таму механізм арэнды, а таксама закладу зямлі павінны быць рэальна выкладзены ў адпаведных прававых, нарматыўных дакументах, урада. Гэта таксама немалаважная задача аграрнай навукі.

Цэнтральнай часткай праграмы зямельнай рэформы застаецца распрацоўка комплексных землеўпарадкавальных праектаў. Усялякія змены ў землекарыстанні павінны ажыццяўляцца толькі на падставе праекта землеўпарадкавання. Гэтыя праекты павінны быць добра ўвязаны з патрабаваннямі экалогіі, ландшафту, стаць неад'емнай часткай фарміравання лясных масіваў, дарожнай сеткі, водагаспадарчых сістэм, а таксама непасрэдна ўлічваць аб'екты энергетыкі і геалогіі. І галоўнае, заўсёды трэба памятаць, што пастаянным клопатам, дзеля якога мы ажыццяўляем пераўтварэнні на сяле, з'яўляецца стварэнне нармальных умоў жыцця сельскаму чалавеку незалежна ад таго, якую форму гаспадарання ён прадстаўляе.

Мноства праблем стала перад сельскім чалавекам, асабліва перад самастойным селянінам, пры пабудове сваёй сядзібы. Раней, пры калектыўным гаспадаранні, ён яўна на першае месца вылучаў сацыяльныя ўмовы жыцця. Гэтым тлумачыцца яго цяга, асабліва маладых сем'яў, да цэнтральнага пасёлку. Зараз, калі асноўны сродак вытворчасці — зямля стала яго ўласнасцю, селянін захістаўся. Пойдзеш у буйны пасёлак — зямельны ўчастак застанеца на адлегласці, магчымасці развіцця жывёлагадоўлі будуць абмежаванымі. Пойдзеш на хутар — зямля і ўся вытворчасць побач, аднак сацыяльныя аб'екты на адлегласці.

Безумоўна, праблема рассялення і развіцця сельскіх пасяленняў настолькі адказная справа, што памыліцца ў ёй проста забаронена, таму што чалавек жылы дом будзе за сваё жыццё толькі адзін раз. Значыць, навукова-даследчыя і праектныя інстытуты, якія распрацоўваюць горадабудаўнічую палітыку комплекснага развіцця сельскіх тэрыторый і паселішчаў, павінны распрацаваць, і яны гэта ўжо робяць, новую генеральную схему тыпізацыі сельскіх пасёлкаў, размяшчэнне ў іх аб'ектаў сацыяльнай інфраструктуры, якая забяспечвае нармальнае культурна-бытавое абслугоўванне сельскага насельніцтва. Толькі тады, калі вясковец упэўніцца, што размяшчэнне сацыяльных аб'ектаў набліжаецца да месца яго жыхарства, ён паверыць у пастаянства выбранага ім шляху.

Задача ж аграрнай навукі — распрацаваць рэкамендацыі па стварэнні аптымальных мадэляў канкурэнтаздольных формаў гаспадарання, якія вядуць вытворчасць на прагрэсіўнай аснове і адначасова эфектыўна карыстаюцца сацыяльнымі паслугамі.

Рэформа зямельных адносін апраўдаецца, калі сацыяльна-эканамічнае становішча сельскага чалавека палепшыцца, калі павысіцца ўраджайнасць сельскагаспадарчых культур і прадукцыйнасць жывёлы, калі больш інтэнсіўна будуць выкарыстоўвацца сельскагаспадарчая тэхніка і вытворчыя памяшканні, больш рацыянальна працаваць сельскія сацыяльныя аб'екты.

Мы запрашаем навукоўцаў Беларусі больш цесна супрацоўнічаць з расійскімі навукоўцамі па забеспячэнні праводзімай зямельнай рэформы. Гэта важна не толькі для Расіі, але і для ўсіх краін СНД і Усходняй Еўропы.